

XX ƏSRİN II YARISINDA AZƏRBAYCAN MUSIQI TƏNQİDİNİN BƏZİ PROBLEMLƏRİ HAQQINDA

Lalə HACIYEVA

Azərbaycan musiqişünaslığının vacib qollarından birini musiqi tənqidi təşkil edir. O, XX əsrin əvvəlindən inkişaf etməyə başlayır, yüzilliyin II yarısında zirvə nöqtəsinə çatır. Bu zaman musiqi tənqidi - musiqi həyatının ayrılmaz tərkib hissəsi, onun inkişafını nəzarətdə saxlayan və hərdən müəyyənləşdirən musiqi sahəsinə çevrilir.

Musiqi tənqidinin müxtəlif formaları mövcuddur - elmi və ya publisistik məqalə, resenziya, tənqidi-analitik etüd və s. Əsası isə, burada obyektiv "qiymətləndirmə" faktorunun olmasıdır. Təsadüfi deyil ki, hansısa bir əsərin musiqi-tarixi prosesindəki mövqeyini müəyyənləşdirmək üçün mütləq onun haqqında dövrün tənqidi fikrinin araşdırılması zərurəti yaranır.

SSRİ-də əhəmiyyətli rola malik musiqi tənqidi dövlətin ideoloji məqsədlərinin çatdırılmasında bir "silah" kimi çıxış edir. Onun tarixi inkişafı sosializm realizminin prinsipləri, marksizm-leninizm estetikası ilə müəyyən olunur və daima partiya tərəfindən nəzarətdə saxlanılır. Musiqi tənqidinin tarixi sovet musiqi mədəniyyəti tarixinin ayrılmaz vacib hissəsidir. Musiqi tənqidi və musiqi elmi arasında sıx əlaqələr mövcuddur. Tənqidçilər musiqi tarixi, nəzəriyyəsi, sosiologiyasının elmi metod və təhlil üsullarına arxalanırlar. Öz növbəsində musiqi tənqidi - musiqi elminə təsir göstərir, yeni bədii hadisələri dəyərləndirir. Musiqi tənqidinin əsas funksiyası, elmi fəaliyyətdən fərqli olaraq, gündəlik musiqi həyatının musiqi hadisələri haqqında informasiyanı professional və qeyri professional auditoriyaya çatdırmaqdan ibarətdir. Əlbəttə, tarixi musiqişünaslığın bu qolu o dərəcədə geniş bir sahədir ki, onun bütün hissələrini əhatə etmək mümkün deyil. Məhz buna görə məqalədə diqqət XX əsrin II yarısında Azərbaycan musiqi tənqidinin müəyyən problemlərinə yönəlir. Belə növ materiallar geniş auditoriyaya ünvanlanır və əsasən, qəzet səhifələri, "Qobustan" jurnalında çap olunur.

XX əsr Azərbaycan tarixi musiqişünaslığı, demək olar ki, məhz musiqi tənqidindən başlayır. Bu zaman Avropa musiqi mədəniyyəti sürətlə yayılır, müxtəlif konsert və tamaşalara aid tənqidi materiallar dərc olunur. Ü.Hacıbəylinin "Leyli və Məcnun" operasının (1908) səhnələşdirilməsi milli musiqi tənqidinin təşəkkülünə zəmin yaradır. Onun yeni mərhələsi 1920-ci illərə təsadüf edir və bu dövrün bütün ziddiyyətləri, partiyanın tələbləri musiqi tənqidinə ciddi təsir göstərir.

30-cı illərdə SSRİ-də musiqi tənqidi və musiqi elmi anlayışları arasında fərq qoyulmur, məsələn, kiçik resenziyaların lazımsız olması barədə fikirlər söylənilir. Musiqi tənqidinin ictimai funksiyası ön plana çıxır, sosializm realizmi metodu haqqında məqalələr dərc

olunur. Nəticədə, "realizim və formalizmlə" mübarizə başlanır, bu da bir çox bədii cəhətdən əhəmiyyətli əsərlərin yalnız qiymətləndirilməsinə gətirib çıxarır.

40-cı illərdə Azərbaycan musiqiçilərinin diqqəti yeni yaranan musiqi janrları, sovet və milli musiqi mədəniyyətinin tənqidi və təbliği problemlərində cəmləşir. Sonrakı onilliklərdə yeniliyin "köhnə" ilə mübarizəsi - musiqi tənqidinin əsas funksiyasına çevrilir.

Musiqi tənqidinin yeni mərhələsi XX əsrin II yarısına təsadüf edir. 1951-ci ildə Azərbaycan KP (b) XVIII qurultayının göstərişlərinə əsasən Nazirlər Soveti və KP MK-nin incəsənət sahəsinə aid iki qərarı qəbul olunur. Onlardan biri Azərbaycan Dövlət opera və balet teatrı, digərisə Ü.Hacıbəyov adına Dövlət Konservatoriyasının, on illik musiqi məktəbinin işini yaxşılaşdırmasına həsr edilir. Qərarda teatr və təhsil ocağının mövcud vəziyyətinə qiymət verilir: onlar "...yaradıcılıq əmək sahəsində qələbələr çalaraq kommunizmə doğru irəliləyən xalqımızın gündən-günə artan mədəni tələblərindən geri qalır" [1]. Qərarda "gözə çarpan durğunluğun" səbəbləri arasında opera teatrının rəhbərliyi, incəsənət işlər idarəsinin mühüm məsələləri yaddan çıxarması göstərilir. Repertuarda "müasir tələblərə cavab verməyən" muğam operalarının əsas yer tutması deyilir. Bu problemləri konservatoriyanın pis işləməsi, milli kadrların yetişməsinə zəif fikir verməsi ilə bağlıdır.

Bir il sonra "İncəsənət, ədəbiyyat və kinematorqafiya işçilərinin Ümumbakı yığıncağında" opera teatrı və filarmoniyanın fəaliyyəti yenə də kəskin tənqid olunur: "simfonik orkestr yaratmaz vəziyyətdədir. İxtisaslı bədii rəhbərlik olmaması üzündən orkestrin yaradıcılıq səviyyəsi getdikcə aşağı düşür. ... Mahnı və rəqs ansamblında və estrada sektorunda işlər yaxşı getmir" [2].

Təbii ki, 50-ci illərin əvvəlində İ. V. Stalinin ədəbiyyata və incəsənətə baxışları öz qüvvəsini saxlayır. Dövrün sovet tənqidi üçün səciyyəvi olan bütün məqamlar Azərbaycanın qəzet səhifələrində öz əksini tapır. Burada kəskin surətdə "konfliktsiz nəzəriyyəsinin" musiqidə təzühürü, opera teatrının və filarmoniyanın fəaliyyətinin dövrün tələblərinə cavab verilməməsi və bədii rəhbəri S.Hacıbəyovun ona tapşırılmış işin öhdəsindən gələ bilməməsi kimi fikirlər vurğulanır.

Musiqişünaslar və bəstəkarlara isə yeni əsərlərə və yaranmış vəziyyətə münasibət bildirmədiklərinə görə iradlar tutulur. Musiqi nəşriyyatının işləri pislənilir və konservatoriyada Azərbaycan dilində heç bir tədris vəsaitlərinin olmaması, musiqimizin tarixi və nəzəri

məsələləri, görkəmli bəstəkarlar haqqında monoqrafiyaların çap olunmaması məsələni ön plana çəkilir [3].

1951-ci ildə Azərbaycanın KP MK-nin opera və balet teatrının, konservatoriyasının, onillik musiqi məktəbi və musiqi uçilişinin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması barədə qərarları fəal şəkildə müzakirə olunur [4]. Teatr müasir Azərbaycan operalarının pis təbliği, tamaşaların aşağı ideya-bədii səviyyəsinə görə kəskin şəkildə tənqid edilir. Nəzərə çatdırılır ki, konservatoriyanı son on ildə 35 vokalçı bitirib, lakin onların çox az faizi tanınıb.

Bu zaman həm də Azərbaycan KP MK-nin "Azərbaycan SSR-də musiqi yaradıcılığının və bəstəkar kadrların hazırlanmasının vəziyyəti haqqında" qərarı müzakirə olunur [5]. Qərarda qeyd edilir ki, bəstəkar kadrların formalaşması sistemi pis qurulub, tələbələrə rus və Qərbi Avropa klassik musiqisinə "lazımınca hörmət hissi aşılanmır".

Bakı incəsənəti və ədəbiyyat işçilərinin yığıncağında Bəstəkarlar İttifaqının və konservatoriyasının gənc musiqi kadrları hazırlamaq sahəsi "yarıtmaz" hesab edilir. Burada yeni nəsil bəstəkarlara laqeyd münasibətin nümunəsi kimi A.Rzayevin violino ilə orkestr üçün "Vətən" poeması misal göstərilir. Qeyd olunur ki, bu kompozisiya Berlində keçiriləcək Beynəlxalq gənclər festivalında bizim musiqiçilər tərəfindən səslənməlidir. Lakin A.Rzayevin müraciətinə baxmayaraq, Bəstəkarlar İttifaqının katibi B.Zeydman ittiqaqın iclasında əsərin dinlənilməsinə təşkil etmir (5).

1952-ci ildə Azərbaycan bəstəkarlarının plenumu haqqında "Sovetskoye iskusstvo" qəzetində SSRİ Bəstəkarlar İttifaqının katibi K.Molçanovun məqaləsi dərc olunur [6]. Müəllif, konsert proqramının gənc bəstəkarların əsərlərindən ibarət olduğunu alqışlasada, F.Əmirov, C.Hacıyev kimi məşhur sənətkarların əsərlərinin səslənməməsindən təəssüf hissi keçirir. K.Molçanov bunu "yaradıcılıq fəallığının yeməsi", yerli Bəstəkar İttifaqının fəaliyyətinin zəifləməsi ilə əlaqələndirir. O, Q.Qarayevin "Yeddi gözəl" baletini "sovet musiqisinin görkəmli əsəri" kimi səciyyələndirir, R.Hacıyevin violino və orkestr üçün konsertini uğurlu əsər kimi dəyərləndirir. H.Xahməmmədovun tar ilə orkestr üçün Konsertlərinin orkestr üslubunun çatışmamazlıqları barədə yazır.

1953-cü ildə D.Jitomirski "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin səhifələrində "Musiqi yaradıcılığının bəzi məsələləri" adlı geniş məqaləsində mövcud vəziyyəti xarakterizə etməyə çalışır [7]. O, Azərbaycan qədim musiqi folklorunun lad-tonal sahəsində "məharətin və modulyasiya texnikasının az və ya tamamilə işlənməmiş üsürlərə" aid edir. D.Jitomirski ayrı-ayrı bəstəkarların əsərlərinin harmonik dilinin bəsidliyini məhz bununla əlaqələndirir. Təbii ki, Azərbaycan xalq musiqisinin xüsusiyyətlərinə dərin bələd olmayan alimin bu fikri tamamilə yalnışdır, çünki musiqi folklorunda olduqca mürəkkəb məqam sistemi, modulyasiya və yönəlmələri ilə seçilən nümunələr mövcuddur. D.Jitomirski, F.Əmirovun simfonik muğamlarını yüksək qiymətləndirir, lakin "muğamın köhnə xüsusiyyətlərini aradan qaldırmağa müvəffəq ola

bilmədiyini bəyan edir. O, hesab edir ki, bəstəkar muğama xas olan sabitliyi aradan qaldırmır, muğamın quruluşuna sərbəst yanaşmır, bu da "yeknəsəqliyə aparıb çıxarır"(7).

1953-cü ildə AK MK-də musiqi xadimlərinin iştirakı ilə bərgə müşavirə keçirilir. Məruzə ilə çıxış edən Q.Qarayev son on il ərzində yazılmış operaların uğursuzluğundan, opera formalarının düzgün istifadə olunmaması, zəif librettolardan bəhz edir. Lakin Ə.Bədəlbəyli yeni opera əsərlərinə verilən qiymətlə razılaşmır, problemləri onların səhənləşdirilməsi və xalq tərəfindən anlanılmaması ilə bağlıdır [8].

1954-cü ildə Azərbaycanın KP MK-də musiqi problemləri ilə bağlı müşavirəsində qeyd edilir ki, bəstəkarlar son illər "hər cür ideoloji və bədii nöqsanlar, abstraktlıq və primitivizmlə" mübarizə aparıb [9]. Diqqət əsasən "musiqili -dramatik janrlarda" cəmləşir, bəstəkarların kifayət qədər musiqi dramaturgiyasının ifadə imkanlarına bələd olmaması, kulminasiyaların düzgün qurulmaması, səhnə hərəkəti ilə əsərlərin orkestr üslubunun uzlaşmaması, geniş ariya və ansambllara yer verilməməsi barədə fikirlər irəli sürülür. Çıxış edənlər vurğulayır ki, ilk növbədə müasir mövzulu operalar yazılmalıdır. Onlar librettoların zəif olmasında həm ssenaristlərin, həm də bəstəkarların eyni səviyyədə məsuliyyət daşınmasını qeyd edirlər. Müşavirədə opera teatrının repertuan, xor, artist, rejissor və dirijor kadrların çatışmamazlığına və aşağı səviyyədə olmasından danışılır. Vokalçıların hazırlıq səviyyəsinin artması üçün konservatoriyada opera sinifi əvəzinə - opera studiyasının yaranması təklif olunur.

1955-ci ildə Tbilisidə Zaqafqaziya musiqişünaslarının plenumu keçirilir və onun materialları əsasında SSRİ Bəstəkarlar İttifaqının musiqi tənqidinin Komissiyası ilə birgə toplu çap olunur [10]. Ə.Bədəlbəylinin məqaləsi ilə açılan topluda xəlqilik problemi ön plana çəkilir. 1950-1951-ci illər ərzində musiqi sənətində xəlqilik probleminin "Sovetskaya muzıka" jurnalındakı diskussiyaları mənfi qiymətləndirən tənqidçi, "xəlqilik" anlayışın müxtəlif şəkildə traktovkasından danışır. O, elmi tədqiqatlarının - bəstəkar yaradıcılığından geridə qalmasını və iri həcmli əsərlərlə bağlı problemlərin öz həllini tapmamasını vurğulayır. Nöqsanları aradan qaldırmaq üçün alim insəcnətlə bağlı xüsusi jurnalın açılmasını təklif edir. Ə.Bədəlbəyli Azərbaycan musiqi tarixinin yazılmasını əsas vəzifə kimi göstərir: "musiqişünaslar qarşısında bizim musiqimizdə tarixi hadisələrin dərin və konkret tədqiqi kimi məsuliyyətli və şəərəfli məqsədi durur" [11... s. 22].

Plenumda çıxış edən S.Qinzburq qeyd edir ki, Azərbaycan, Qürüstən musiqişünaslarının nailiyyətləri və nöqsanları bütün sovet musiqişünaslığı üçün səciyyəvidir [11, 208 s.]. O, xalq yaradıcılığını geniş şəkildə öyrənməyə çağırır, folklor nəşrlərin az olduğunu pisləyir. S.Qinzburq vurğulayır ki, Ü.Hacıbəyli və Arakışvilinin yaradıcılığına şəher folklorunun təsiri barədə yazan alimlər heç bir konkret dəlillər gətirmir.

Onun qaldırdığı ikinci problem - musiqi mədəniyyətlərinin tarixi keçmişinin öyrənilməsi ilə bağlı idi. O,

Ü.Hacıbəylinin "Arşın mal alan" klavirinin işiq üzü görməsini müsbət hal kimi dəyərləndirir, lakin bunun kifayət olmadığını söyləyir.

Tarixi keçmişin araşdırılması ilə bağlı olaraq o, Q.Qasimovun işlərini müsbət hadisə kimi dəyərləndirir. Lakin onun fikrincə, Zaqaqaziya alimləri tarixi keçmiş sadələşmiş formada göstərir: "Tarixi nə yaxşılaşdırmaq, nə də ki pisləşdirmək olmaz" [11, s.217]. O, milli musiqi mədəniyyəti daxilində "mübarizə" probleminə toxunur və Azərbaycan alimlərinin Nəvvabın "tərəqqi və ya reaksiyon mütəfəkkür" olduğunu müəyyən etməsini tövsiyə edir [11, s. 220].

Plenumda çıxış edən Ə.Abasov və B.Zeydman Azərbaycanda musiqişünasların formalaşması və bu sahədə ixtisaslaşmanın vacibliyi, praktiki elmi-tədqiqi vərdişlərin aşılması, elmi konfransların keçirilməsi barədə bəhs edir. Ə.Abasovun fikrincə milli musiqi elminin ən zəif sahəsi xalq musiqisinin tədqiqi və konservatoriyada folklorçuların hazırlanması ilə bağlıdır. Estoniya və Azərbaycan nümayəndələri musiqi fikrinin inkişafı üçün respublikalarda musiqi jurnalının mütləq çap olunmasını vurğulayır.

1956-cı ildə D.Şostakoviç və V.Vinoqradov Azərbaycanda musiqisinə həsr olunan məqalədə xalq musiqisinin nota köçürüb nəşr edilməsində, bütün növləri əhatə edən mahnılar məcmülərinin, aşiq musiqi nümunələrinin yalnız S.Rüstəmovun kiçik toplusundan ibarət olmasını tənqid edirlər [12]. Onlar həm də Azərbaycan mənbəşünaslığındakı mövcud problemlərə diqqəti yönəldərək, orta əsr Şərq nəzəriyyəçilərinin işlərinin nəşrinin, hətta belə şərh edən kitabçanın olmamasını pisləyir: "...musiqi nəzəriyyəsi irsini öyrənmədən ... Azərbaycan musiqisinin nəzəri əsaslarını tədqiq etmək mümkün deyildir"[12].

1957-ci ildə SSRİ Bəstəkar İttifaqının II qurultayında T.Xrennikovun nitqində sovet musiqisinin və tənqidinin əsas məqamları müəyyən edilir. Müxtəlif janrlarla bağlı mövqeyini bildiren və əslində, partiyanın musiqi mədəniyyətinə aid fikirləri əks edən bəstəkar, Azərbaycan, Litva və Qürüstanda müasir mövzulu operalarla bağlı vəziyyətin pis olmasını qeyd edir. Eyni zamanda, mühüm balet əsərləri arasında Q.Qarayevin "Yeddi gözəl" və S.Hacıbəyovun "Gülşən"ini xatırlayır. Musiqi tənqidinə gəldikdə isə, T.Xrennikov sosialist realizminə görə yalnız fikirlərin yayılmasını, musiqişünasların modernizmin qalıqları ilə mübarizə aparmamasında günahlandırır. Bu fikir bir daha sübut edir ki, əslində şəxsiyyətə pərəstiş dövründən sonrada partiyanın baxışlarında bir o qədər də dəyişikliklər baş vermir.

1956-cı ildə nüfuzlu sovet alimi İ.Rijkin "Sovetskaya musika" jurnalının fəaliyyətini tənqid edərək, D.Jitomirskinin məqaləsi [13] və bəzi alimlərin 1955-ci ildə Bəstəkarlar İttifaqının plenumunda çıxışlarını xatırlayır [14]. O, qeyd edir ki, alimlər xalqilik probleminə öz fərqli münasibətini bildirir, lakin plenumdakı diskussiya jurnalda öz əksini tapmır. Belə ki, bəzi bəstəkar və musiqişünaslar D.Jitomirskinin - jurnalın səhifələrində xalqilik meyarlarının aşağı düşməsi musiqini "zövqlər qruplarının" nöqtəyi nəzərindən

qiymətləndirməyə imkan yaradır və belə halda "atonal musiqidə öz "pərəstişkarlarını" tapır - fikri ilə razılaşmır. İ.Rijkin, eyni zamanda, novatorluq yalnız böyük sənətkarlar üçün səciyyəvidir - D.Jitomirskinin bu fikrini dəstəkləmir. Alim düşünür ki, belə yanaşma aparıcı sənətkarları - "güyə orta" səviyyəli olan bəstəkarlardan ayırır.

Bu zaman "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində "Musiqişünaslıq və musiqi tənqidinin vəzifələri haqqında" məqalə dərc olunur [15]. Musiqişünaslar "mühüm yaradıcılıq problemlərini", "sosializm realizminin ən vacib məsələlərinin işlənilməsi ilə əlaqədar olan vəzifələrdən olduqca ötərgi şəkildə" bəhs etdiklərinə görə tənqid olunurlar. Xalq mahnılarının sistemləşdirilməsi, Azərbaycan musiqisinin çoxəsrli tarixinin tədqiqi və konservatoriyada sistem halında onunla bağlı dərs keçirilməməsi, yalnız ayrı-ayrı hadisələrin işıqlandırılmasından təəssüf hissi keçirilir.

8 may 1958-ci ildə keçmiş sovet musiqi tənqidində doqmatik tendensiyaları aradan qaldırmaq üçün SSRİ MK-nin qərar qəbul olunur. Bu tendensiyalar sırasında realizm və xəlqiliyin, musiqi cərəyanları, bəstəkar üslubları və yazı texnikalarının sadələşdirilməsi və s. məqamlar işıqlandırılır. Qərardan sonra Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqında formalizmin milli musiqi mədəniyyətinə vurduğu "zərbə" müzakirə edilir. Vurğulanır ki, bəstəkarların "formalistlərə" və "primitivistlərə" bölünməsi süni xarakter daşmış, böyük mənəvi zərbə vuraraq, musiqi yaradıcılığının təbii axarına mane olmuşdur.

XX əsrin II yansında Azərbaycan musiqi tənqidinin əsas problem dairəsi ənənəvi musiqi, janrlar, bəstəkar yaradıcılığı və ifaçılıq mədəniyyəti ilə bağlı olur. Tənqidçilər bəstəkar üslubun formalaşmasında milli rolunu geniş işıqlandırır. Bununla bağlı Ə.Bədəlbəyli, Q.Qasimov, Q.Qarayev, T.Quliyev, S.Qasimova, L.Karaqıçeva, E.Abasova, R.Zöhrabov, İ.Əfəndiyeva, A.Tağızadə və başqalarının məqalələrində yaradıcılıq praktikasının yeni məqamları, musiqi tematizmindən tutmuş mürekkəb üslub axtarılarına qədər problemlər öz əksini tapır. Məqalələrdə əsərlərin obraz aləmi, partiya ideyalarının tətbiqi, ictimai həyatda rolunu kimi məsələlərə diqqət yetirilir. Müxtəlif qəzet və jurnal səhifələrində müntəzəm olaraq tənqidi məqalələr çap edilir, bununla belə tənqidçilərə daha fəal çıxış etməsi barədə çağırışlar ünvanlanır. Təbii ki, rəsmi qəzetlərin səhifələrində tənqidçilər sovet musiqisinin yeni ideya-estetik və sosioloji meyarlarını irəli sürür, dövrün tələblərini yerinə yetirir. Məhz buna görə məqalə və resenziyalarda yeni əsərlər sinfilik anlayışı baxımından dəyərləndirilir.

50-ci illərdə mədəniyyətlərin əlaqəsi və qarşılıqlı təsiri məsələsi aktuallaşır. Bu problemin traktovkasında mütləq rus mədəniyyəti və sovet hakimiyyətinin rolunu xüsusilə qeyd olunur. Məsələn, F.Əmirov yazır: "Azərbaycan musiqi o zaman tərəqqiyə çatdı ki, milli incəsənət rus və dünya klassik sənəti ilə təmasda oldu..." [16, s. 5].

Niyazi vurğulayır ki, bəzi bəstəkarlar xalqilik problemini "killoqramlarla xalq melodiylarının sitati"

kimi başa düşür və "əsərdə kifayət qədər sitat tapmayan tənqidçilər" bunun yanlış olduğunu anlamağa çağırır [17]. Sənətkar milliliyi zahiri elementlərdə yox, qəhrəmanların obraz aləmi və onların tipik xarakterliyində, musiqi dilinin dərin ifadəliyində görür. Niyazi musiqi tənqidçisini "yaratıcılığın fırtınalı okeanında mayaka" bənzədir və onu bəstəkarın ciddi "çığırdaşı" olması, yeni axtarışlara yönəltməsinə çağırır. Sənətkarın fikrincə, Azərbaycan musiqisinin tarixi, musiqi folklorunun sistemləşdirilməsi, milli opera, balet, simfonik musiqinin təşəkkülü və inkişafı musiqi elmində tam şəkildə izlənilməyibdir, "musiqi haqqında bəzi kitablar primitiv, hərdən isə həqiqəti, tarixi faktları təhrif edir" [17].

60-cı illərin əvvəlində tənqidçilər daha çox hansısa hadisəni təsvir etməklə kifayətlənir. Bu, sovet ideologiyasına qulluq edən ehtiyatkar tənqidin mövqeyi idi. Təsədüfi deyil ki, bu zaman tənqidi məqalələrdə elmi metodlara əsaslanaraq, "qiymətləndirmə" meyarlarının güclənməsi tələb olunur. 60-cı onillikdə Azərbaycanda onlarla musiqi kollektivləri yaranır, ifaçılıq mədəniyyəti beynəlxalq arenaya çıxır. Lakin musiqi tənqidi - musiqi sənətinin inkişafından geridə qalır, müasir tələblərə cavab vermir. Yaranmış durumu həm musiqi-tarixi elminin vəziyyəti, həm də tənqidçilərin ümumi humanitar baxışlarının "kasıblığı" ilə bağlayırlar. F.Əmirov yazır ki, musiqişünaslar bir çox problemləri həll etməli və "onların mülahizələrində polemik qızğınlığın olması vacibdir; yeni əsərlər haqqında tənqidçilərin tez və fəal rəy söyləməsi zəruridir" [18, s. 52].

Bəzi əsərlərin dəyərləndirilməsində subyektivizmə yol verilir, müasir bəstəkar texnikası və üslublarında səslənən əsərlər "konyuktur", "burjua musiqisinin təsiri altında" yazılmaq nümunələri kimi təqdim olunur. Q.Qarayevin 60-cı illərdə dodekafoniya texnikalı Üçüncü simfoniyası və violino Konsertindən sonra "musiqi və müasir yazı texnikaları, musiqi və yeni musiqi dili" problemləri ön plana çıxır. 1968-ci ildə SSRİ Bəstəkarlar İttifaqının IV qurultayı ərəfəsində bu məsələlər xüsusilə aktuallaşır və bəzi Azərbaycan sənətkarları onlara münasibət bildirir. F.Əmirov fikrincə, bəstəkar texnikası yaratıcılığın "zəruri tərkib elementidir, lakin öz-özülüyündə heç nə həll etmir" [19]. Maraqlıdır ki, keçmiş sovet musiqi tənqidində yeni yazı texnikalarına münasibətin yavaş-yavaş dəyişdiyi bir dövrdə, o, "modernizm, dodekafoniya - musiqini məhv etmək deməkdir..." fikrini söyləyir [19].

C.Hacıyev bəstəkarları "realistik mədəniyyətimizin əsasına zidd olan avanqardizmi "itələməyə" çalışdıqlarını" tənqid edir: "avanqardizm - işığa çıxışı olmayan labirintdir" [19].

Tam başqa fikirləri qurultay ərəfəsində söyləyən A.Məlikovun Azərbaycanın musiqi həyatında "yeni-dənqurma" tendensiyasının güclənməsini izləyir və "bəstəkar texnikasının genişlənməsinə, müasir mədəniyyətin bütün yeniliklərinin öyrənilməsinə qətib-cıxdığı" vurğulayır [19].

Bəstəkarlar İttifaqının işində dəyişiklik müşahidə etməyən F.Əmirov söyləyir ki, musiqi sənətinin

inkişafına "kömək etməli olan musiqi tənqidi və musiqişünaslıq da yaxşı vəziyyətdə deyildir, bəstəkarlarımızın yaratıcılıq inkişafından geridə qalır, onunla ayaqlaşma bilmir" [20, s.15].

60-80-ci illərdə Z.Səferova, E.Abasova, Q.Qasımov Ü.Hacıbəylinin və Q.Qarayevin yaratıcılıq problemlərinə dair fikirlərini işıqlandırır, sənətkarların musiqi mədəniyyətinin insan həyatında rolu, musiqi tənqidi və estetik baxışlarının qarşılıqlı əlaqəsini izləyir [21, 22, 23].

1970-ci ildə Q.Qasımov ehtiraf edir ki, "musiqi tariximiz hələlik yaxşı öyrənilməyib. Musiqişünaslarımız musiqi tarixi ilə, eləcə də müasir musiqisimizlə bağlı bir çox problemləri həll etməlidirlər" [24].

1971-ci ildə Moskvada incəsənətin bütün sahələrinin, o cümlədən musiqi mədəniyyətinin inkişafında mühüm rol oynayan milli, beynəlmiləl, ənənə və novatorluq problemi ilə bağlı VII Beynəlxalq musiqi konqresi keçirilir. Konqresdən sonra Azərbaycan musiqi elmində bu problemlər daha da aktuallaşır və alimlər S.Prokofyev, D.Şostakoviç yaratıcılığının bəstəkarlarımızın simfonik dilinin zənginləşməsinə, S.Prokofyevin Azərbaycan balet musiqisində yeni xəttinin formalaşmasına təkan verməsi barədə fikirlər söyləyir. Onlar Azərbaycan musiqisinin aparıcı prinsipi kimi "milli və beynəlmiləlciliyin dərin qarşılıqlı əlaqəsini, bunun Azərbaycan bəstəkarlarının musiqi təfəkküründə həm ideya-tematik, həm də strukturunda özünü ifadə etməsini" vurğulayır [25].

1972-ci ildə SSRİ MK KP "Ədəbi-bədii tənqid haqqında" qərarı incəsənət sahəsində işləyən mütəxəssislər üçün nəzəri və praktiki sənədə çevrilir. Qərarı bədii fəaliyyətin vacib problemlərinin axtarılaraq tapılması, elmi işlərin, tənqidin ideya və professional səviyyəsinin artması tələb olunur [26, s. 4]. Dövrün yeni əlaməti kimi alimlər sovet musiqişünaslığı üçün daima aktualıq kəsb edən modernizmi - müəyyən ideoloji məzmunu olan sadələşmiş termin kimi yox, müasir bədii inkişafın bütün xəttlərini özündə cəmləşdirən ümumiləşmiş kateqoriya kimi təfsir etməyə çağırır. Qərardan sonra SSRİ Bəstəkar İttifaqında keçirilən plenumda modernizmlə bağlı musiqi texniki vasitələr müzakirə olunur və plakat xarakterli bu fikir əsas götürülür: "Məhz sosializm realizmi ... modernizmə əks qoyulmalıdır" [26, s. 5.7].

25-26 aprel 1974-si ildə Moskvada SSRİ Bəstəkarlar İttifaqının sovet musiqi tənqidi problemlərinə həsr olunan V plenumunda partiyanın qərarı, bədii mədəniyyətdə tənqidin rolu, tənqidi təhlilin prinsip və metodları, funksiyaları müzakirə edilir. Plenumun materialları əsasında toplu dərc olunur (27). Plenumda iştirak edən E.Abasova sovet respublikalarında musiqi elminin qeyri - bərabər inkişafından danışır və bunu ayrı-ayrı respublikaların tarixi inkişaf şəraiti ilə bağlayır [27, s.69]. Onun fikrincə, müasir musiqişünaslığın əsas problemi - Şərqi Qərbi musiqi mədəniyyətlərinin müqayisəli təhlilidir, keçmiş dövrünün tarixi proseslərinin araşdırılmasıdır və bunun üçün elmi təşkilatı və jurnalı olan mərkəzin yaradılmasını təklif edir [27, s. 70]. O, təəssüflə vurğulayır ki, "musiqi

tənqidi hələm musiqişünaslığın müstəqil sahəsinə çevrilməyibdir" [27, s. 71].

Bu fikirlər 1975-ci ildə SSRİ Bəstəkarlar İttifaqı və İncəsənət Tarixi İnstitutu ilə birgə keçirilən konfransda müəyyən mənada öz davamını tapır. Konfrans "SSRİ xalqların musiqi tarixi" nəşrinin beşinci cildinin işıq üzünə gəlməsi ilə əlaqədar təşkil olunur. E. Abasovanın fikrincə, topluda "Şərqi müasir bəstəkar məktəblərinin hansı zəmin əsasında formalaşması heç cür öz əksini tapmır" [27, s. 107]. O, Şərqi musiqi inkişaf prosesini dolğun şəkildə izləmək üçün ümumi tədqiqatların aparılmasını təklif edir.

1977-ci ildə Zaqafqaziya musiqişünaslarının musiqi sənətinin inkişafı mövzusunda elmi konfransda çıxış edən T. Quliyev vurğulayır ki, musiqişünaslara "...musiqi sənətinin inkişaf tarixini əlaqəli şəkildə öyrənmək kimi mühüm vəzifə həvalə olunmuşdur" (28). O, musiqi tənqidinə "daha kəsərli və məqsədyönlü olmağı" arzulayır, "cəsarətli, novator tədqiqatçılar görmək" istədiyini bildirir.

1985-ci ildə Azərbaycan bəstəkarlarının VI qurultayında musiqi sənətinin vəziyyətini xarakterizə edən R. Hacıyev "müasir musiqi prosesinin inkişafına mühüm" təsir göstərməsini musiqişünasların əsas vəzifəsi sayır, bəstəkarları musiqidə "qəhrəmanlıq zamanımızın quruculuq pafosunu əks edən" əsərləri yaratmağa çağırır [29].

80-ci illərin sonunda keçmiş SSRİ-də baş verən siyasi dəyişikliklər musiqi mədəniyyətinə ciddi təsir göstərir. Onilliklər ərzində formalaşmış qanunlar pozulur və musiqi mədəniyyətində dözülməz vəziyyət yaranır.

A. Əlizadə onu belə xarakterisə edər: "Son 10-15 ilin hadisələri göstərir ki, orta səviyyədən də aşağı düşüncə tərzinə malik amorflaşmış bir cəmiyyətdə ayrı-ayrı istedadlar mədəniyyətin ümumi mühitini yaratmağa acizdilər" [30, s. 28].

Beləliklə, XX əsrin II yansında tənqidi məqalələrdə əsərlərin obraz aləmi, partiya ideyalının tətbiqi, ictimai həyatda rolu kimi məsələlərə diqqət yetirilir. Müxtəlif qəzet və jurnal səhifələrində müntəzəm olaraq tənqidi məqalələr çap edilir, tənqidçilərə daha fəal çıxış etməsi barədə çağırışlar ünvanlanır. Təbii ki, rəsmi qəzetlərin səhifələrində tənqidçilər partiya ideologiyasına zidd mövqedən çıxış edə bilmir. Onlar sovet musiqisinin yeni ideya-estetik və sosioloji meyarlarını irəli sürür, dövrün tələblərini yerinə yetirir. Məhz buna görə məqalə və resenziyalarda musiqili-səhnə və digər əsərlər sinfilik anlayışı baxımından dəyərləndirilir.

Bu zaman Azərbaycan musiqi tənqidinin yüksəlməsində bir sıra bəstəkar və musiqişünasların fəaliyyəti vacib rol oynayır. Bu çoxcəhətli yaradıcılıq irsi özünəməxsus üslub, maraqlı mülahizə və fikirlər, orijinal qənaətlər, məntiqi nəticələrlə zəngin olur. Sovet ideoloji düşüncə axarında gerçəkləşən musiqi tənqidindən başlayaraq milli müstəqilliyimizin ilk onilliyində - 90-cı illərdə qələmə alınan məqalə və resenziyalarda, məruzələrdə bəstəkar və tənqidçilərin məxsusi baxış bucağı gizlənilir. Onlar yalnız musiqi-bədii inkişafın xüsusiyyətlərini öyrənməklə kifayətlənmir, eyni zamanda ayrı-ayrı tarixi, estetik problemlərin təhlili və təbliğində fərqlənir, orijinal elmi mülahizə və qənaətləri ilə musiqi ictimaiyyətinin diqqətini cəlb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ədəbiyyat və incəsənətimizin yüksəlişi uğrunda // "Kommunist" qəzeti, 07.07.1951.
2. İncəsənət, ədəbiyyat və kinematorqafiya işçilərinin Ümumbakı yığıncağında // "Kommunist" qəzeti. 09.12.1952.
3. Musiqi sənətimizin mübariz vəzifələri // Ədəbiyyat və incəsənət. 20.06.1951.
4. Важнейшая задача творческой молодежи // газета «Молодежь Азербайджана». 13.07.1951.
5. Gənc bəstəkarların tərbiyə edilməsi işinə diqqət artırmaq // "Azərbaycan gəncləri" qəzeti. 28.07.1951.
6. Молчанов К. За идейность и мастерство // газета «Советское искусство». 20.12.1952.
7. Jitomirski D. Musiqi yaradıcılığının bəzi məsələləri / Ədəbiyyat və incəsənət. 27.06.1953
8. За дальнейшее развитие азербайджанской музыки // Советская культура. 11.12.1953.
9. За дальнейшее развитие музыкального искусства республики // Бакинский рабочий. 26.11.1954.
10. Музыкаведение в музыкальная критика в республиках Закавказья. Москва. Го. муз. издат, 1956, 514 с.
11. Бадалбейли А. Проблемы народности в творчестве композиторов Азербайджана // Музыкаведение в музыкальная критика в республиках Закавказья. Москва. Го. муз. издат, 1956, 514 с, с. 7-22.
12. Шостакович Д., Виноградов В. Азербайджанская музыка // газета «Советская культура». 10.05.1956
13. Житомирский Д. Вопросы музыковедения в республиках Закавказья. 1956 №2.
14. Рыжкин И. Больше внимания вопросам музыковедения // газета «Советская культура», 17.04.1956.
15. Musiqişəsləşmə və musiqi tənqidinin vəzifələri haqqında // Ədəbiyyat və incəsənət". 31.03.57.
16. Əmirov F. Qurultayda nə deyərdim // Əmirov F. Musiqi səhifələri. Bakı, işıq, 1978.
17. Ниязи. Нести народу музыку большого идейного звучания // газета «Бакинский рабочий». 27.05.60.
18. Əmirov F. Bayram günləri // F. Əmirov. Musiqi səhifələri. Bakı, işıq, 1978.
19. «Идейность, народность, современность // газета «Вышка». 15.07.1968.
20. Əmirov F. Bir neçə söz // Əmirov F. Musiqi səhifələri. Bakı, işıq, 1978, s. 13-17.
21. Səfərova Z. Ü. Hacıbəyovun estetik görüşləri // Ulduz. 1967, №3, s. 48-49.
22. Кара Караев. Научно-публицистическое наследие. Баку, Эль, 1988, 439 с. Автор предисловия З. Сафарова
23. Абасова Э., Касимов К. Узеир Гаджибеков – музыкант-публицист // сб. «Музыка народов Азии и Африки. М., Советский композитор, 1973.

24. Musiqimizin şöhrəti // Ədəbiyyat və incəsənət. 05.09.1970.

25. Рустамзаде Д. Дискусии о национальном и интернациональном в музыке // Известия АН АССР. Серия литературы, языка и искусства. 1974. №1, с. 131-135).

26. Раабен Л., Смирнов В. Постановление ЦК КПСС о литературно-художественной критике и некоторые задачи советской музыкальной науки // Вопросы теории и эстетики музыки. Выпуск 11. Л., Музыка, 1972, с. 3-13.

27. За действенную музыкальную критику. М., Сов. композитор, 1974. 156 с.

28. Musiqi dostluq rəmzidir // "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti. 07.05.1977.

29. Qəhrəmanlıq zəmanəsini tərənnüm etməli // Bakı, 23.01.1985.

30. Əlizadə A. Musiqimiz haqqında // Əlizadə A. Publisistik irs. Məqalələr. Müşahidələr. Bakı, 2012, Avrasiya Press, 523 s.

О некоторых проблемах азербайджанской музыкальной критики II половины XX века

Одним из важных направлений азербайджанского исторического музыковедения является музыкальная критика. В статье рассматриваются некоторые проблемы отечественной музыкальной критики II половины XX века. Общая динамика развития прослеживается по хронологическому принципу на основе партийных постановлений, материалов съездов Союзов Композиторов СССР и Азербайджана, критических статей композиторов и музыковедов. Раскрывается связь азербайджанской критической мысли с требованиями, поставленными перед музыкальными критиками в бывшем СССР. Отмечается, что внимание критиков в этот период привлекают проблемы идейности, народности, межкультурного взаимодействия, модернизма, техники композиции. На всех этапах развития постоянно акцентируется мысль о том, что в целом критическая мысль отстает в своем развитии от музыкального искусства, не успевает оценивать и направлять художественное музыкальное творчество.

Ключевые слова: историческое музыковедение, музыкальная критика, опера, симфония, модернизм, техника композиции.

On some problems of Azerbaijani music criticism in the second half of the 20th century

Music criticism is one of the important areas of Azerbaijani historical musicology. The article examines some of the problems of national music criticism in the second half of the XX century. The general dynamics of development are chronologically based on party decrees, materials of congresses of the Composers Union of the USSR and Azerbaijan, critical articles by composers and musicologists. The article reveals the connection of the Azerbaijani critical thought with the requirements set before the music critics in the former USSR. It is noted that the attention of critics during that period was mainly attracted by the problems of ideology, nationality, intercultural interaction, modernism, and the technique of composition. At all stages of development, the idea that the critical thought is lagging far behind in its development from musical art is constantly emphasized. It is not able to evaluate and direct artistic music creativity.

Keywords: historical musicology, music criticism, opera, symphony, modernism, technique of musical composition.